

## Sovietinio saugumo struktūra ir funkcijos Lietuvoje (1941–1954)

Valstybės saugumo organų veiklos, struktūrų raidos istorija yra viena įdomiausių ir reikšmingiausių valstybės politinės istorijos sričių. Nagrinėjant valstybės saugumo organų, dar kitaip vadinamų slaptąja policija, veiklą nuodugniau atskleidžiami įvairūs valstybės vidaus ir užsienio politikos aspektai, geriau nušviečiamos jos kryptys. Ypatinga reikšmė slaptajai policijai buvo skirta Sovietų Sąjungoje, kur saugumo organai buvo vieni svarbiausių įrankių represinei totalitarinės valstybės politikai vykdyti. Būtent saugumo įstaigų labirintuose buvo lemiami tūkstančių žmonių likimai, sudarinėjami ir įgyvendinami tų, kurie išdrįsdavo bent žodžiu pasipriešinti sovietinei santvarkai, naikavimo planai. Tiriant Lietuvos istorijos sovietmečio problemas neišvengiamai susiduriama su sovietinio saugumo organų veikla, krašte jų vykdyta okupacine politika. Lietuvoje turbūt neatsirastų žmogaus, kurio per penkiasdešimt sovietinės okupacijos metų vienaip ar kitaip nebūtų palietusi ši represinė mašina. Jos poveikis ir vykdytos politikos padariniai jaučiami dar ir šiandien. Ištirti sovietinės valstybės saugumo organų veiklą Lietuvoje ypač aktualu, nes dabartiniame mūsų valstybės politiniame gyvenime nesunku rasti sąsajų su netolima praeimi, juolab kad Rusijos – „didžiosios“ mūsų valstybės kaimynės reikšmė politiniame ir ekonominiame gyvenime tebėra didelė.

Straipsnio tema – Lietuvos SSR valstybės saugumo organų struktūra ir funkcijos 1941–1954 m. – yra neatsiejama problemos tyrimo dalis. Sovietų Sąjungos valstybės saugumo organai turėjo griežtą vidaus struktūrą, kiekvienas padalinys vykdė kon-

krečiai nustatytas funkcijas. Padalinių funkcijų kaita atspindi ir valstybės vidaus politikos aktualijas. Pavyzdžiui, pokario Lietuvoje vienas svarbiausių saugumo padalinių buvo Kovos su banditizmu skyrius (*Otdel bor'by s banditizmom, OBB*), nuo 1946 m. reorganizuotas į valdybą, veikęs iki 1954 m., kai buvo nuslopintas partizaninis pasipriešinimo sąjūdis. Žinant, kokia buvo valstybės saugumo organų įtaka ir reikšmė šalies vidaus ir užsienio politikos gyvenime, jų struktūros ir funkcijų tyrimas išauga iš gana siauros įstaigų istorijos problematikos.

Straipsnyje bus aptarta LSSR valstybės saugumo organų struktūros ir funkcijų kaita minėtuju laikotarpiu. Lietuvoje veikusią sovietų valdžios saugumo organų, kurie buvo centrinių organų satelitai ir jų tiesioginės politikos vykdytojai, struktūrinę kaitą (išskyrus kai kuriuos aspektus) susijusi su visoje Sovietų Sąjungoje vykdytomis permainomis. 1940 m. birželio mėn. sovietams okupavus Lietuvą, iki jos inkorporavimo į Sovietų Sąjungą okupacinė valdžia pasinaudojo iki tol veikusią Lietuvos valstybinių įstaigų iškabomis. Būsimojo represinio organo branduolys buvo sutelktas prie Lietuvos vidaus reikalų ministerijos veikusiame Valstybės saugumo departamente, kuris 1940 m. rugsėjo 3 d. oficialiai pavadintas Vidaus reikalų liaudies komisariatu (*Narodnyj komissariat vnutrennich del, NKVD*). Iki 1941 m. balandžio mėn. veikė NKVD priklausiusi Valstybės saugumo valdyba (*Upravlenije gosudarstvennoj bezopasnosti, UGB*), kurios pagrindu 1941 m. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsaku buvo įsteigtas Valstybės saugumo liaudies komi-

sariatas (*Narodnyj komissariat gosudarstvennoj bezopasnosti, NKGB*). Prasidėjus Vokietijos–SSRS karui, 1941 m. liepos 20 d. NKVD ir NKGB buvo sujungti į vieną Vidaus reikalų liaudies komisariatą (NKVD). 1943 m. balandžio 14 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsaku NKVD vėl buvo padalytas į du atskirus liaudies komisariatų – Vidaus reikalų (NKVD) ir Valstybės saugumo (NKGB) (SSRS Aukščiausiosios Tarybos 1946 m. kovo 15 d. nutarimu liaudies komisariatai buvo pavadinti ministerijomis). Valstybės saugumo organai atskirai veikė iki 1953 m. kovo 15 d., kai po Stalino mirties Maskvoje prasidėjus kovai dėl valdžios MGB ir MVD buvo sujungtos į vieną ministeriją (MVD). Bet 1954 m. kovo 15 d. valstybės saugumo organai vėl tapo savarankiški – buvo įsteigtas Valstybės saugumo komitetas (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti, KGB*) prie SSRS Ministrų Tarybos. Kaip savarankiškas padalinys, jis veikė iki 1991 m. rugpjūčio mėn.<sup>1</sup> Atitinkamos permainos vyko ir Lietuvoje. Šiame straipsnyje į atskirą dalį yra išskirtas sričių periodas (1950 m. liepos–1953 m. birželio mėn.), kai pakeitus Lietuvos administracinę teritorinę padalijimą ir įsteigus keturias sritis (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių) kiekvienoje jų buvo įkurtos MVD ir MGB apskričių valdybos. Represiniai organai buvo išplėsti prieš suduodant lemiamą smūgį Lietuvoje vykusiam antisovietiniam ginkluotajam pasipriešinimui.

Lietuvoje veikė ir sąjunginio pavaldumo valstybės saugumo padaliniai: SSRS NKVD–MVD–MGB vidaus ir pasienio kariuomenės dalys, SSRS NKGB–MGB transporto (geležinkelių ir Lietuvos vandens baseino) apsaugos skyriai, iki 1946 m. gegužės mėn. kariniuose daliniuose veikė SSRS NKVD kontržvalgybos „Smerš“ skyriai, vėliau – ypatingieji skyriai.

Pagrindinis nagrinėjamos temos šaltinis – buvusio SSRS KGB padalinio Lietuvoje archyviniai dokumentai, šiuo metu sudarantys Lietuvos ypatingojo archyvo fondą Nr. K-1. Šio fondo apyrašai – tai buvę LSSR

KGB archyvo fondai. LSSR KGB archyvas buvo kaupiamas tik komiteto vidaus reikmėms. Tie dokumentai (bylos), kurie nebeturėjo operatyvinės reikšmės, t.y. juose buvusi informacija nebepraversdavo operatyviniame darbe, buvo kaupiami NKGB–MGB–KGB vidaus archyve, o pasibaigus saugojimo laikui – sunaikinami. LSSR KGB archyvas smarkiai nukentėjo 1990–1991 m., kai buvo skubiai naikinami ar išvežami į Rusiją ištisi fondai. Dalis buvusių 26-ių slaptosios raštvedybos fondų yra visai arba iš dalies sunaikinta. LSSR NKVD–NKGB–MGB–KGB įstatymų, direktyvų, nurodymų fondas 1990 m. kovo pabaigoje buvo išvežtas į Omsko srities KGB valdybos archyvą. Į Rusiją išvežtos KGB darbuotojų asmens bylos, sribų asmens bylos, agentų asmens ir darbo bylos, dalis agentūrinio-operatyvinio darbo bylų<sup>2</sup>. Archyve yra išlikę dokumentų apie LSSR NKVD–NKGB–MGB–KGB agentūrinį-operatyvinį darbą, kovą su tautiniu lietuvių pagrindžiu, partizanų junginiais, kontržvalgybinio ir tardomojo darbo ataskaitos, susirašinėjimas su centriniais SSRS organais įvairiais darbo klausimais. Nagrinėjamai temai (saugumo organų struktūra ir funkcijos) šaltinių bazė nėra pakankama, kartais vieno ar kito struktūrinio padalinio funkcijoms, jų kaitos chronologinėms riboms, net padalinio egzistavimo laikotarpiui nustatyti reikėjo peržvelgti dešimtis dokumentų. Šiame darbe labai pagelbėjo Rusijos istorikų A. Kokurino ir N. Petrovo parengtas (tačiau dar nepublikuotas) trumpas SSRS NKVD–NKGB–MVD–MGB–KGB centrinio aparato struktūros žinynas<sup>3</sup>, Lietuvos istorikų D. Kuodytės, N. Gaškaitės ir A. Kašėtos parengtas dokumentų rinkinys „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais“ (Vilnius, 1996). Išsamiau saugumo organų sistema ir specifinės jos veiklos sąlygos nagrinėtos A. Anušausko knygoje „Lietuvos slaptosios tarnybos“ (Vilnius, 1993), kurioje apžvelgtas pirmųjų sovietinių struktūrų įsteigimas ir veikla 1940 m. vasarą. Kitoje A. Anušausko knygoje „Lietuvių tau-

tos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais“ (Vilnius, 1996) pateikiama duomenų apie atskiras saugumo organų struktūras, tiesiogiai prisidėjusias prie Lietuvos gyventojų naikinimo.

Lietuvos istoriografijoje išsamios studijos apie SSRS saugumo organų padalinius, kurie buvo „tituluojami“ kaip LSSR vidaus reikalų ir Valstybės saugumo liaudies komisariatai arba ministerijos, vėliau – Valstybės saugumo komitetas, iki šiol nėra. Autorės nuomone, tyrinėjant sovietų vykdyto lietuvių tautos genocido problemas būtina žinoti, kokia buvo aparato, tiesiogiai vykdžiusio šiuos nusikaltimus, vidaus struktūra, veiklos kryptys, specifika, užmojai ir įtaka krašto gyvenime. Darbo tikslas – atskleisti, kokie NKVD–NKGB–MVD–MGB struktūriniai padaliniai buvo įsteigti Lietuvoje, kokios buvo jų funkcijos, kaip kito struktūros ir jų funkcijos, kokią įtaką tam darė Sovietų Sąjungos politiniai įvykiai ir Lietuvos gyvenimo tendencijos.

## **LIETUVOS SSR SAUGUMO ORGANAI VOKIETIJOS–SSRS KARO METAIS (1941–1944)**

Lietuvos ypatingajame archyve tėra išlikę fragmentai duomenų apie Lietuvos SSR NKVD bei NKGB aparatų, evakuotų į Sovietų Sąjungą, struktūrą karo metais. Prasiėjęs Vokietijos–SSRS karui, 1941 m. birželio mėn. LSSR NKVD ir NKGB aparato dalis buvo evakuota į įvairias SSRS vietas. Lietuvos sektoriaus prie SSRS NKVD 2-ojo skyriaus<sup>4</sup> 1941 m. lapkričio 4 d. darbo plane nurodoma, kad Gorkyje, Kostromoje ir Penzoje yra 1398 evakuoti LSSR NKVD darbuotojai<sup>5</sup>. SSRS NKVD 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus 5-ojo poskyrio (Lietuvos sektorius) viršininko vyr. mjr. A. Guzevičiaus 1942 m. vasario 10 d. raporte SSRS NKVD 4-osios valdybos viršininkui vyr. mjr. P. Sudoplatovui nurodoma, kad iš Lietuvos žmonės evakuoti į šias SSRS vietas: Ivano-vo sr. – 872 žm., Jaroslavlį sr. – 1758 žm.,

Kirovo sr. – 1776 žm., Gorkio sr. – 706 žm., Vologdos sr. – 616 žm., Totorijos ASSR – 1361 žm., Uzbekijos SSR – 2000 žm.<sup>6</sup>

Be to, iš Lietuvos žmonės buvo evakuoti į Čkalovo, Sverdlovsko, Novosibirsko, Kuibyševio sritis, Altajaus, Krasnojarsko kraštus, Kazachijos, Turkmenijos SSR, Komijos, Baškirijos ASSR<sup>7</sup>. Į Vologdos, Gorkio ir Čkalovo sritis buvo išvežti Lietuvos kalėjimuose kalinti asmenys, į Usollagą (Permės sr.), Kraslagą (Krasnojarsko kr.), Sevurallagą (Sverdlovsko sr.) išvežti per „masinę operaciją“, t.y. 1941 m. birželio 14 d., suimti asmenys, o į Altajaus, Krasnojarsko kraštus, Novosibirsko sritį ir Komijos ASSR – per tą pačią „masinę operaciją“ ištremti asmenys<sup>8</sup>.

Į Čkalovo sritį buvo išvežtas operatyvinis LSSR NKVD–NKGB archyvas, į Sverdlovsko sritį – LSSR NKVD ir 29-ajame lietuviškajame teritoriniame šaulių korpuse pradėtos baudžiamosios bylos, į Čeliabinsko sritį – 29-ojo lietuviškojo teritorinio šaulių korpuso operatyvinė medžiaga, per 1000 agentūrinių bylų ir bylų formuliarių<sup>9</sup>, apie 3000 agentų bylų, taip pat vadovaujančiojo personalo bylos<sup>10</sup>. Maskvoje (1942 m. kovo mėn. beveik visas SSRS NKVD centrinis aparatas, karo pradžioje evakuotas į įvairias SSRS vietas, buvo grąžintas) veikė LSSR NKVD darbuotojų grupė, iš pradžių buvusi SSRS NKVD 2-ajame skyriuje, nuo 1942 m. sausio 18 d. sudariusi SSRS NKVD įsteigtos 4-osios valdybos (teroras ir diversijos vokiečių užimtoje teritorijoje) 2-ojo skyriaus 5-ąjį poskyrį (viršininkas A. Guzevičius), paskui – 4-osios valdybos 1-ojo skyriaus 3-įjį poskyrį, kuris, 1943 m. balandžio 14 d. vėl atkūrus atskirą Valstybės saugumo liaudies komisariatą (NKGB), tapo SSRS NKGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus 3-iuoju poskyriu. Buvusių LSSR NKVD darbuotojų grupė prie SSRS NKVD karo metais rūpinosi kadrų rezervo telkimu ir rengimu operatyviniam darbui<sup>11</sup>, žvalgybinio, teroristinio ir diversinio darbo vokiečių okupuotoje Lietuvos teritorijoje organizavimu<sup>12</sup>.

1943 m. sausio 3 d. buvo sudarytos Lietuvos, Latvijos ir Estijos SSR operatyvinės-čekistinės grupės, pavaldžios SSRS NKVD<sup>13</sup>. Centrinė operatyvinių grupių vadovybė veikė Maskvoje, o vietose, kur buvo iš Lietuvos evakuotų žmonių, sudarytos atskiros operatyvinės grupės, turėjusios po 2–5 operatyvinius darbuotojus. Centrinę grupės aparatą Maskvoje sudarė: vadovybė (viršininkas A. Guzevičius ir du jo pavaduotojai), operatyvinė dalis (13 žm.), administracinė ūkio dalis (22 žm.). Periferijoje, kaip jau minėta, operatyvinės grupės turėjo 2–5 darbuotojus. Didžiausia LSSR NKVD operatyvinė grupė buvo Čkalovo srityje (5 žm.), jos darbuotojai turėjo prižiūrėti LSSR NKVD–NKGB operatyvinį archyvą. Sudarytos trys (Briansko, Šiaurės vakarų ir 3-iosios smogiamosios armijos) LSSR NKVD operatyvinės grupės, turėjusios po du operatyvinius darbuotojus prie veikiančiojoje armijoje buvusių NKVD ypatingųjų skyrių (*osobyj otdel*, *OO* – kontržvalgybos skyriai armijoje) bei LSSR NKVD operatyvinė-čekistinė grupė prie Baltarusijos SSR NKVD operatyvinės-čekistinės grupės. Iš viso LSSR NKVD operatyvinė-čekistinė grupė sudarė 67 darbuotojai, iš jų 55 buvo operatyviniai darbuotojai, 9 administracinio ir ūkinio aparato darbuotojai ir 3 pagalbiniai darbuotojai<sup>14</sup>.

Šios operatyvinės-čekistinės grupės turėjo pasirengti atkurti NKVD aparatus Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. Taigi jau 1943 m. pradžioje buvo pradėta sistemingai ruošti naujai sovietinei Baltijos valstybių okupacijai. Operatyvinės grupės turėjo rūpintis kadrų rezervo telkimu, organizuoti žvalgybinį darbą vokiečių okupuotoje Lietuvos teritorijoje, tirti karo pradžioje iš Lietuvos išvežtą archyvinę medžiagą (t.y. atrinkti agentūriniam-operatyviniam darbui reikalingą medžiagą), sekti evakuotus iš Lietuvos žmones, tarp jų ieškoti tinkamų suimtiesiems verbuoti, tardyti<sup>15</sup>.

Veikiančiosios armijos operatyvinės grupės turėjo organizuoti agentų ir specialiųjų grupių persiuntimą per fronto liniją į vo-

kiečių okupuotos Lietuvos teritoriją, rinkti medžiagą apie priešo kariuomenės išsidėstymą ir veiklą, sulaikyti ir apklausti iš Lietuvos pabėgusius karo belaisvius<sup>16</sup>.

SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo 1943 m. balandžio 14 d. nutarimu SSRS NKVD vėl buvo padalytas į du atskirus komisariatų – NKVD ir NKGB. Lietuvos operatyvinė grupė, SSRS NKVD sudariusi 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus 5-ąjį poskyrį, toliau veikė kaip SSRS NKGB 4-osios valdybos 2-ojo skyriaus 3-iasis poskyris (viršininkas A. Guzevičius). 1943 m. lapkričio 1 d. A. Guzevičius buvo paskirtas LSSR NKGB operatyvinės grupės, sudarytos Pavlovo Posade (netoli Maskvos), vadovu<sup>17</sup>. Jo pavaduotojais tapo J. Rudakovas ir Kisminas (kadrų reikalams). Ši operatyvinė grupė sudarė būsimojo LSSR NKGB aparato (oficialiai Vilniuje atkurto 1944 m. liepos 15 d.) branduolį. Pagrindinis jos darbas buvo telkti kadrų rezervą, organizuoti žvalgybines-diversines grupes, turėjusias veikti Lietuvos teritorijoje, ir koordinuoti jų veiklą.

Svarbiausias LSSR NKGB operatyvinės grupės padalinys – 4-asis skyrius (viršininkas pplk. Syrychas) organizavo ir koordinavo žvalgybinių-diversinių grupių, veikusių vokiečių okupuotoje Lietuvos teritorijoje, veiklą. Šioje operatyvinėje grupėje taip pat buvo A grupė (archyvas, iki 1944 m. rugpjūčio 1 d. viršininkas buvo S. Charčenko), pradėtas formuoti 2-asis skyrius (kontržvalgyba), V skyrius (korespondencijos tikrinimas), kadrų grupė, administracinė, ūkio ir finansų grupė.

Frontui artėjant prie Lietuvos, LSSR NKGB operatyvinės grupės veikla suaktyvėjo. 1944 m. gegužės mėn. sudarytos 8 žvalgybines-diversines grupės turėjo pasiskirstyti beveik visoje vokiečių okupuotos Lietuvos teritorijoje (iki tol sovietinių partizanų grupės aktyviausiai veikė Rytų Lietuvoje): Žemaitijoje turėjo veikti „Šarūno“, Panevėžyje – „Žalgirio“, Zarasuose ir Utenoje – „Margio“, Biržuose – „Kovos“, Ukmergėje – „Patriotų“, Rokiškyje – „Aro“,

Rūdninkų girioje – „Smelyje“ grupė<sup>18</sup>. 1944 m. birželio 17 d. LSSR NKGB operatyvinės grupės vadovas išleido įsakymą, kad šioms grupėms paskirti vadovauti darbuotojai (I. Povilaitis, B. Bieliauskas, G. Blochas, B. Radzevičius, I. Orintas) nuo 1944 m. birželio 20 iki liepos 20 d. siunčiami „į tarnybines komandiruotes vykdyti spec. užduoties“<sup>19</sup>.

Šios grupės buvo siunčiamos dar į vokiečių užimtą Lietuvos teritoriją, kur iki Raudonosios armijos atėjimo turėjo:

- 1) sukurti agentūrinį-informacinį tinklą;
- 2) nustatyti lietuvių nacionalinio pagrindinio sudėtį ir vadovybę;
- 3) nustatyti lenkų nacionalinio pagrindinio sudėtį ir vadovybę;
- 4) vykdyti politinę, ekonominę ir karinę žvalgybą;
- 5) nustatyti vokiečių žvalgybos įstaigas ir mokyklas;
- 6) vykdyti diversijas ir teroro aktus<sup>20</sup>.

1944 m. birželio antroje pusėje buvo sudarytos dar dvi operatyvinės grupės: kpt. M. Čobotovo vadovaujama grupė, siūsta į šiaurinius Lietuvos rajonus, ir lttn. B. Levikovo vadovaujama grupė, siūsta į centrinius Lietuvos rajonus<sup>21</sup>. Šios saugumiečių grupės, vykusios kartu su Raudonosios armijos daliniais, turėjo įsitvirtinti didžiausiose Lietuvos miestuose ir apskričių centruose, perimti vokiečių administracinių, kariuomenės, žvalgybos tarnybų medžiagą, materialines vertybes (radijo stotis, transporto mazgus ir kt.), užmegzti ryšius su Lietuvoje jau veikusiomis saugumiečių grupėmis.

Centriniai NKVD ir NKGB aparatai į Vilnių persikėlė 1944 m. liepos viduryje.

## LIETUVOS SSR NKVD–NKGB 1944–1946 m.

Lietuvoje NKVD ir NKGB aparatai jau 1944 m. liepos viduryje pradėjo veikti kaip svetimos valstybės politikos vykdymo įrankiai. Nuo 1944 m. iki 1946 m. pirmos pusės NKVD ir NKGB vykdė bendras represines

akcijas slopindami lietuvių nacionalinį pasipriešinimą okupantams. Abu komisariatų kuravo pats L. Berija (jis iki 1945 m. gruodžio pabaigos buvo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras). Vadovauti NKVD–NKGB aparatų steigimui ir veiklai Lietuvoje paskirti SSRS NKVD–NKGB įgaliotiniai: nuo 1944 m. iki 1945 m. gegužės mėn. Lietuvoje buvo SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis gen. mjr. D. Rodionovas, kurį pakeitė gen. mjr. I. Tkačenka.

LSSR NKVD (liaudies komisaras J. Bartašiūnas, pavaduotojai A. Mickevičius (kadru reikalams) ir F. Krastinis (milicijos reikalams)) ir LSSR NKGB (liaudies komisaras A. Guzevičius, nuo 1945 m. rugpjūčio 4 d. – D. Jefimovas, pavaduotojai J. Rudakovas ir Kisminas, nuo 1945 m. sausio 1 d. iki 1947 m. birželio 10 d. – J. Vildžiūnas) sudarė centro skyriai, Vilniaus ir Kauno miestų skyriai bei 22 apskričių skyriai.

**Centrinis LSSR NKVD aparatas.** LSSR NKVD aparatui priklausė administraciniai-operatyviniai skyriai ir tarnybos: milicija, priešgaisrinė apsauga, vietinė priešlėktuvinė apsauga, Kalėjimų, Pataisos darbų kolonijų, Archyvų skyriai, Tardymo dalis, Kovos su banditizmu skyrius (toliau – OBB)<sup>22</sup>. Šis skyrius LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno (nuo 1944 m. balandžio mėn. jis buvo paskirtas LSSR vidaus reikalų ministru) 1946 m. vasario 15 d. įsakymu reorganizuotas į LSSR MVD Kovos su banditizmu valdybą (toliau – UBB; *Upravlenije bor'by s banditizmom*)<sup>23</sup>; LSSR vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno ir LSSR valstybės saugumo ministro D. Jefimovo 1947 m. vasario 4 d. įsakymu ji perduota LSSR MGB, kurioje sudaryta LSSR MGB 2-N valdyba<sup>24</sup>.

OBB buvo skirtas kovai su lietuvių nacionaliniu pogrindžiu. Svarbiausias uždavinys (beje, pokario metais tai buvo viso represinio aparato svarbiausia veiklos kryptis) – per kuo trumpesnę laiką nuslopinti ginkluotąjį lietuvių pasipriešinimą sovietiniams okupantams. OBB sudarė trys poskyriai, operatyvinio ryšio grupė, informacijos ir statistikos

grupė, skyriaus sekretoriatas, žvalgybos ir nustatymo poskyris<sup>25</sup>. 1-ojo poskyrio paskirtis – nustatyti lietuvių nacionalinio pagrindžio dalyvius bei grupes ir jas sunaikinti, jis vadovavo šiam darbui periferijoje, 2-ojo poskyrio – nustatyti ir sunaikinti lenkų nacionalinio pagrindžio (Armijos krajos) dalyvius. 1944 m. gruodžio mėn. įsteigtas 3-iasis poskyris vadovavo naikintojų (stribų) batalionams<sup>26</sup>. Žvalgybos ir nustatymo poskyriui priklausė išorinis asmenų sekimas, slaptų susitikimų konspiraciniuose butuose rengimas ir pan. (visi šio poskyrio darbuotojai buvo slapti)<sup>27</sup>. NKVD apskričių skyriuose veikė BB poskyriai. 1946 m. vasario mėn. vietoje OBB įsteigtą UBB sudarė trys skyriai (kiekviename buvo po keletą poskyrių), informacijos ir statistikos grupė ir valdybos sekretoriatas. Apskirtyse veikė BB skyriai, o valsčiuose – BB poskyriai.

1943 m. gruodžio 16 d. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas I. Serovas išleido direktyvą, nurodžiusią, kad „išvalytose nuo grobikų vietovėse turi būti steigiami naikintojų batalionai, kurie turi dalyvauti palaikant vietose revoliucinę tvarką, taip pat padėti NKVD rajonų skyriams išvalyti vietoves nuo antisovietinio elemento“<sup>28</sup>. 1944 m. liepos 27 d. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro įsakymu sukurti trys profesionalių naikintojų batalionai Vilniuje, Kaune bei Šiauliuose ir 20 apskričių stribų batalionų, o 1944 m. gruodžio mėn. sukurti stribų būriai valsčiuose<sup>29</sup>. Iki 1944 m. gruodžio pabaigos stribų būriams vadovavo LSSR NKVD naikintojų batalionų štabas (viršininkas plk. I. Glazunovas-Eismončas), kurio pagrindu sudarytas LSSR NKVD OBB 3-iasis poskyris<sup>30</sup>. Stribų būriai buvo atskiri sukarinti daliniai (nuo 1945 m. gegužės mėn. stribai buvo pervesti į kareivinių režimą<sup>31</sup>), suformuoti iš vietos gyventojų, skirti „tvarkai“ vietose palaikyti, taip pat svarbesnių objektų (tiltų, pastatų ir kt.) apsaugai. Kaip pagalbinė karinė jėga, dalyvavo ir karinėse-čekistinėse operacijose. 1947 m. sausio mėn. stribai buvo perduoti LSSR MGB žinion. Stribų būrius pradėta

mažinti 1948 m., o 1955 m. pradžioje jie visai panaikinti<sup>32</sup>.

Milicijos valdybą sudarė sekretoriatas, Kriminalinės paieškos skyrius (*Otdel ugolovnogo rozyska, OUR*), Kovos su socialistinės nuosavybės grobstymu skyrius (*Otdel bor'by s chiščenijem socialističeskoj sobstvennosti, OBChSS*), Operatyvinis, Pasų režimo, Tarnybos ir karinio pasirengimo skyriai, Valstybinė automobilių inspekcija (*Gosudarstvennaja avtomobil'naja inspekcija, GAI*), Vizų ir registracijos, Civilinės metrikacijos skyriai<sup>33</sup>. Vietose įsteigti miestų ir apskričių milicijos skyriai bei poskyriai.

Priešgaisrinės apsaugos skyriui (*Otdel protivopozharnoj ochrany, OPO*) priklausė miesto sukarintos priešgaisrinės apsaugos komandos miestuose, apskrityse ir valsčiuose.

Vietinės priešlėktuvinės apsaugos (*Mestnaja protivovozdušnaja oborona, MPVO*) tarnybai (viršininkas Tretjakovas) priklausė keturi miestų (Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio) ir apskričių MPVO štabai. Prie štabų veikė miestų ir apskričių MPVO batalionai. Kiekviename miesto štabe buvo komandinis punktas, palaikęs ryšį su vietos MPVO punktais, stebėjimo bokštais, svarbiais pramonės ir transporto objektais, NKVD būstinėmis. MPVO tarnybai taip pat priklausė priešcheminė apsauga (sanitarinės chemijos laboratorijos ir kt.). Be to, MPVO daliniai, kaip ir milicija, buvo naudojami ne tik priešlėktuvinei apsaugai, bet ir organizuojant operatyvines-čekistines operacijas prieš partizanus<sup>34</sup>.

Kalėjimų skyriaus (viršininkas Čečevas) žinioje buvo dvylika miestų kalėjimų. Skyriaus operatyvinis poskyris užsiėmė jo žinioje buvusių kalėjimų darbuotojų (kalėjimų prižiūrėtojų, apsaugos) tikrinimu, kalinių izoliavimo ir režimo stiprinimu, taip pat kalinių sekimu ir jų verbavimu<sup>35</sup>.

Pataisos darbų kolonijų skyriui (*Otdel ispravitel'no trudovyh kolonij, OITK*) priklausė Vilniaus pataisos darbų kolonija (*ispravitel'no trudovaja kolonija, ITK*) Nr. 1 ir Pravieniškių pataisos darbų kolonija Nr. 2. Vėlesniais metais MVD sistemoje buvo įsteigta daugiau tokių kolonijų. Jų kaliniai

dirbo pramonės, medžio apdirbimo, durpių kasimo darbus. NKVD OITK priklausęs operatyvinis skyrius sekė ir verbavo kalinius, rinko juos kompromituojančius duomenis ir pan.<sup>36</sup>

Lietuvoje dislokuotos karo belaisvių stovyklos – Vilniaus Nr. 195 (įkurta 1944 m. liepos 20 d.), sudaryta iš dviejų stovyklos poskyrių, Šiaulių Nr. 294 (įkurta 1944 m. spalio 16 d.) ir Kauno Nr. 296 (įkurta 1944 m. spalio 16 d.) taip pat buvo NKVD žinioje<sup>37</sup>.

1944 m. rugpjūčio mėn. įkurtas Kovos su beglobiais vaikais skyrius. Kaune ir Šiauliuose įkurtuose vaikų priėmimo ir skirstymo punktuose (*detskije prijomno-raspredeliteli, DPR*) turėjo būti laikomi elgetaujantys, benamiai vaikai<sup>38</sup>.

Visi Lietuvos archyvai buvo perduoti LSSR NKVD Archyvų skyriaus žiniai. Archyvai buvo „šukuojami“ ieškant juose vokiečių okupacijos metų dokumentų, renkant operatyviniam darbui reikalingus duomenis apie nepriklausomos Lietuvos valstybės bei visuomenės veikėjus, partijų narius ir kitus „antisovietinius elementus“. Surinkti duomenys buvo siunčiami LSSR NKVD bei NKGB organams ir SSRS NKVD Vyriausiajai archyvų valdybai<sup>39</sup>. LSSR NKVD operatyvinis archyvas buvo kaupiamas 1-ajame specialiajame skyriuje.

Iki 1947 m. gegužės mėn. LSSR NKVD–MVD priklausė vyriausybinių ryšių VČ (*vysočastotnaja sviaz'* – aukštų dažnių ryšys) stotys, įkurtos Vilniaus, Kauno, Tauragės, Panevėžio, Utenos, Marijampolės miestuose<sup>40</sup>. Vėliau vyriausybinių ryšių stočių atsirado ir kituose Lietuvos miestuose.

LSSR NKVD priklausė Tardymo dalis, Administracinis ūkio skyrius, sekretoriatas (viršininkas Dolbnia), Kadro skyrius (skyriaus viršininku buvo LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas kadro reikalams A. Mickevičius), Kadro skyriaus ypatingoji inspekcija (viršininkas Belovas), tikrinusi LSSR NKVD centrinio aparato ir miestų bei apskričių skyrių vadovaujančius ir operatyvinius darbuotojus, Ūkio skyrius (viršininkas Sokolovas), Finansų skyrius

(viršininkas Malyškinas(?), nuo 1945 m. sausio – I. Bezgulovas), dvi mokyklos – Kauno milicijos mokykla ir Vilniaus NKVD mokykla.

1945 m. sausio 1 d. duomenimis, LSSR NKVD aparate buvo numatyta 9416 etatų, iš jų užimti 4965: centriniame aparate ir kablėjimuose – 2761 (trūko 1184 darbuotojų), milicijoje – 5810 (trūko 3218), miesto sukarintoje priešgaisrinėje apsaugoje – 847 (trūko 51). Labiausiai darbuotojų trūko NKVD valsčių poskyriuose, kurie 1945 m. pradžioje buvo dar tik kuriami. Antai iš valsčių poskyriams numatytų 2667 etatų 1945 m. sausio 1 d. trūko 2667 darbuotojų, iš jų valsčių poskyrių viršininkų – 174 (numatyta 255). Iš numatytų LSSR NKVD 4963 etatų 1936 darbuotojus į Lietuvą buvo atsiuntę SSRS NKVD Kadro skyrius<sup>41</sup>. Taigi paskaičiavus gaunama, kad 1945 m. sausio 1 d. iš 4965 etatų 1963 etatus užėmė iš Sovietų Sąjungos atsiųsti darbuotojai. Tai sudarytų 39 proc. visų LSSR NKVD sistemos darbuotojų. Turint omeny tai, kad į Lietuvą iš SSRS buvo atsiunčiami operatyviniai darbuotojai, skirti vadovaujančiam darbui, matome, kad beveik pusę NKVD represinio aparato sudarė iš SSRS atvykę enkavedistai.

**Centrinis LSSR NKGB aparatas.** LSSR NKGB aparatą sudarė operatyviniai-čekistiniai (1-asis, 2-asis, 5-asis, operatyvinis, A, B, V skyriai, 6-asis poskyris) ir administraciniai ūkio skyriai (sekretoriatas, Kadro skyrius, Kadro skyriaus ypatingoji inspekcija, Administracinis, ūkio ir finansų skyrius).

1-asis skyrius (žvalgybos) pradėtas formuoti 1945 m. gegužės mėn. Pokario metais svarbiausias žvalgybos objektas buvo lietuvių emigracija Vakarų valstybėse ir jų organizacijos. 1-asis skyrius parengdavo ir siųsdavo savo agentus į užsienio šalis (Vokietiją, Lenkiją, Angliją ir kt.), kur jie turėdavo sekti emigracinių organizacijų narius, įsijungti į šias organizacijas ir Sovietų Sąjungos saugumo organams pranešinėti apie organizacijų veiklą ir ryšius su Lietuva. Buvo renkami duomenys ir apie Lietuvoje veikusias po grindines organizacijas, jų narius. Surinktą

medžiagą saugumo organai naudojo toms organizacijoms atskleisti ir sunaikinti<sup>42</sup>. Taip pat buvo sekami užsienio šalių žvalgybos tarnybų veiksmai, nustatomi jų ryšiai su lietuvių emigrantais bei Lietuva. 1945 m. Berlyne veikė A. Slavino vadovaujama LSSR NKGB operatyvinė grupė, priklausiusi SSRS NKGB Pirmajai vyriausiajai valdybai (*Pervojė glavnoje upravlenije, PGU*), Berlyno aparatui. Ji sekė, suiminėjo ir siuntė į Lietuvos teritoriją Berlyne buvusius lietuvių emigrantus (be abejo, asmenis, kurie domino saugumą)<sup>43</sup>. Žvalgybiniam darbui buvo verbuojami ir asmenys, išvykstantys gyventi į Lenkiją, Vokietiją, kitas Vakarų šalis<sup>44</sup>.

2-asis skyrius – kontržvalgybos – įkurtas sujungus NKGB Slaptą politinį (*Sekretno-političeskij otdel, SPO*) ir Kontržvalgybos (*Kontrrazvedyvatel'nyj otdel, KRO*) skyrius. Jo žinioje buvo visos kontržvalgybinio darbo sritys: „antisovietinio elemento“ paieška ir atskleidimas, agentūrinis-operatyvinis darbas tarp inteligentų, jaunimo, dvasininkų, „valstybinių nusikaltėlių“ paieška, užsienio šalių žvalgybos agentų, lietuvių pagrindinių organizacijų ryšių su užsienio šalimis nustatymas, agentūrinis-operatyvinis darbas įmonėse ir gamyklose, vadovavimas kontržvalgybiniam darbui periferijoje<sup>45</sup>. 2-ojo skyriaus darbuotojai atlikinėjo kratas, suiminėjo ir tardė „antisovietinę veiklą“ įtariamus žmones, taip pat tardė pagrindinių organizacijų narius, kurie legalizavosi, ieškojo anonimiinių laiškų ir antisovietinių raštelių autorių<sup>46</sup>. Vėliau, išskyrus dalį 2-ojo skyriaus funkcijų, buvo sudaryti savarankiški MGB skyriai.

NKGB 5-ąjį skyrių sudarė šifravimo, leidimų išdavimo ir operatyvinė-čekistinė grupės. Šio skyriaus darbuotojai aptarnavo įstaigų slaptuosius skyrius, tikrino darbuotojus, dirbančius su slapta dokumentacija, išduodavo leidimus šiam darbui. Šifravimo grupė šifruodavo siunčiamą ir dešifruodavo gaunamą slaptą korespondenciją. 5-ajame skyriuje taip pat buvo iššifruojami partizanų dokumentai, tikrinami asmenys, įtariamai priklausę pagrindinėms organizacijoms, vedamos tardymo bylos<sup>47</sup>.

1945 m. sausio 1 d. vietoje 2-ojo skyriaus 8-ojo poskyrio įsteigtas NKGB operatyvinis skyrius (areštai, kratos, išorinis stebėjimas)<sup>48</sup>. Operatyvinį skyrių sudarė trys poskyriai: 1-asis poskyris – išorinio stebėjimo, 2-asis – agentūrinio nustatymo, 3-iasis – kratų ir areštų. Šio skyriaus darbuotojai kitų NKGB (taip pat ir NKVD) skyrių nurodymu sekdamas žmones viešose vietose (transporto priemonėse, gatvėse ir t.t.), darydavo kratas ir vykdėdavo areštus, pagal surinktus duomenis nustatinėdavo įtariamų asmenų tapatumą<sup>49</sup>.

NKGB A skyrius – apskaitos ir archyvų (1946 m. sausis–1950 m. rugpjūtis, viršininkas P. Grišinas) pradėtas formuoti dar Pavlovo Posade veikusioje LSSR NKGB operatyvinėje grupėje. LSSR NKGB A skyrius, kurį sudarė 4 poskyriai ir skyriaus sekretoriatas, tvarkė (t.y. tikrino ir atrinkinėjo kitų NKGB skyrių operatyviniam darbui reikalingą medžiagą) iš Čkalovo pargabentą archyvą, taip pat 1945 m. pradėtą formuoti LSSR NKGB archyvą<sup>50</sup>.

NKGB B skyrių – operatyvinės technikos – sudarė literos M (telefonai) ir literos N (mikrofonai) grupės, baigtos formuoti 1945 m. rugpjūčio mėn.<sup>51</sup> Šis skyrius įrengdavo pasiklausymo ir kitokią sekimo aparatūrą NKGB operatyvinių skyrių sekamuose objektuose (įstaigų kabinetuose, kalėjimų kameroose ir kt.). B skyriuje iki 1949 m. buvo atliekama grafinė ir daktiloskopinė ekspertizė<sup>52</sup>.

NKGB V skyrius – korespondencijos cenzūra – slapta tikrino tarptautinę ir vidaus pašto bei telegrafo korespondenciją, kurioje ieškojo duomenų apie užsienio šalių žvalgybų ryšius su lietuvių nacionaliniu pagrindžiu, antisovietinių provokacinių pasisakymų, karinių ir valstybės paslapčių paskelbimo. Korespondencija buvo tikrinama ir siekiant sužinoti įvairių gyventojų sluoksnių požiūrį į šalies vidaus ir užsienio politikos įvykius. Surinktus duomenis skyrius perduodavo kitiems operatyviniams NKGB skyriams, kurie jas naudojo kaip kompromituojančią medžiagą prieš atskirus asme-

nis, ypač prieš tuos, kuriuos jau sekė NKVD–KGB<sup>53</sup>. Laiškus su negalima skleisti informacija iš dalies arba visiškai sunaikindavo. Didesniuose miestuose ir apskričių centruose korespondencijos tikrinimui buvo įsteigti vidaus cenzūros (*vnutrenniaja cenzura, VC*) punktai<sup>54</sup>.

6-asis poskyris iki 1946 m. gruodžio mėn. buvo vyriausybės ir partinės apsaugos padalinys. Jo pagrindu 1946 m. gruodžio mėn. suformuotas LSSR MGB Apsaugos skyrius.

LSSR NKGB dar priklausė Tardymo skyrius (viršininkas E. Rozauskas), sekretoriatas, Administracinis, ūkio ir finansų skyrius (viršininkas M. Volokitinas, vėliau C. Gamzė, M. Bidinskis), Kadro skyrius (viršininkas A. Babskis), Kadro skyriaus ypatingoji inspekcija (1944 m. rugpjūčio 1–1949 m. rugsėjo 1 d., viršininkas A. Gužauskas).

Be LSSR NKVD ir NKGB aparatų, SSRS NKVD kariuomenės dalių, Lietuvoje veikė tiesiogiai Maskvai pavaldūs transporto padaliniai – SSRS NKGB (MGB) Lietuvos vandens baseino skyrius (viršininkas Puryšėvas), ir SSRS NKGB (MGB) Lietuvos geležinkelio transporto skyrius (viršininkas P. Salminas). SSRS MGB Lietuvos vandens baseino skyriaus centrai buvo Kaune ir Klaipėdoje (nuo 1945 m. vasario mėn.). Skyriui priklausė Klaipėdos ir Karaliaučiaus poskyriai (pradėjo veikti nuo 1945 m. lapkričio mėn.), Šventosios, Gardino, Jurbarko, Tilžės, Vilniaus operatyviniai punktai bei agentūrinis poskyris Kaune<sup>55</sup>. 1947 m. rugpjūčio mėn. SSRS MGB Lietuvos vandens baseino skyrius perorganizuotas į SSRS MGB Lietuvos baseino apsaugos skyrių<sup>56</sup>. SSRS NKGB (MGB) Lietuvos geležinkelio transporto skyriui priklausė transporto poskyriai Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Karaliaučiaus, Šiaulių, Panevėžio stotyse bei operatyviniai punktai Švenčionėlių, Kaišiadorių, Pagėgių, Virbalio, Radviliškio ir kitose stotyse. Skyrių operatyviniai darbuotojai dirbo agentūrinį-operatyvinį darbą: tikrino transporto įmonių (žvejybos uostų, geležinkelio įstaigų) darbuotojus, ieškojo „valstybinių nusikaltėlių“, „antisovietiskai“ nusi-

teikusių asmenų, verbavo agentus, taip pat turėjo teisę suiminti ir tardyti žmones. Lietuvoje veikė SSRS transporto teismai: Lietuvos geležinkelio karo tribunolas Vilniuje, nuo 1946 m. – Lietuvos geležinkelio linijinis teismas su nuolatinėmis sesijomis Vilniuje, Šiauliuose ir Kaliningrade. Nemuno baseino vandens tribunolas, nuo 1946 m. – Nemuno linijinis teismas veikė Vilniuje<sup>57</sup>.

1945 m. rugpjūčio 1 d. LSSR NKGB aparate buvo 1770 etatų, užimti – 1402 etatai, iš jų operatyvinių darbuotojų – 1019 (nenurodyta, kiek užimta), slaptųjų darbuotojų – 141 (85), kalėjimų darbuotojų (LSSR MGB vidaus kalėjimų) – 119 (102), cenzorių – 181 (164), administracijos ir techninių darbuotojų – 310 (230)<sup>58</sup>. Palyginus su LSSR NKVD darbuotojų skaičiumi (LSSR NKVD buvo numatyti 9416 etatų, užimti 4965) matyti akivaizdus skirtumas. Toks etatų skaičių skirtumas leidžia daryti išvadą, kad Lietuvos SSR NKGB organai 1944–1946 m. tokios svarbos kaip NKVD neturėjo. Viena svarbiausių LSSR NKGB aparato darbo kryptų buvo dalyvavimas jungtinėse operacijose prieš partizanus, vadovavimas periferiniams NKGB organams, kolaboravusių su vokiečių okupacine valdžia asmenų nustatymas ir paieška, lietuvių ir lenkų pagrindinių organizacijų naikinimas.

## SOVIETINIS SAUGUMAS 1946–1950 m.

Saugumo struktūrų pokyčius nuo 1946 m. lėmė tai, kad buvo pradėta stiprinti valstybės saugumo organų įtaka valstybės valdymo srityje. 1945 m. gruodžio 29 d. SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras L. Berija buvo atleistas iš pareigų ryšium su perėjimu dirbti SSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotoju. Vietoje jo SSRS vidaus reikalų liaudies komisaru (nuo 1946 m. kovo mėn. – ministru) buvo paskirtas S. Kruglovas (jis nuo 1943 m. balandžio 26 d. buvo L. Berijos pirmasis pavaduotojas). 1946 m. gegužės 4 d. SSRS valstybės saugumo ministru vietoj V. Merkulo-

vo buvo paskirtas I. Abakumovas, nuo 1943 m. vadovavęs SSRS gynybos liaudies komissariato Vyriausiajai kontržvalgybos „Smerš“ valdybai<sup>59</sup>. Vadovaujant I. Abakumovui (ministru jis dirbo iki 1951 m., kai buvo suimtas) MGB tapo stipriausia ir įtakingiausia Sovietų Sąjungos ministerija.

Lietuvos SSR MGB–MVD penktojo dešimtmečio antroje pusėje svarbiausias uždavinys ir toliau buvo kuo greičiau nuslopinti nacionalinį pagrindį, taip pat persekioti ir represuoti inteligentiją (pagal „garsiąją“ A. Ždanovo socialistinio realizmo kultūrinę ideologiją) bei dvasininkiją. 1946–1950 m. valstybės saugumo ministerijos aparatas išsiplėtė, jo žinion iš MVD buvo perduotos svarbiausios represijų organizavimo ir vykdymo struktūros, sutelktos kovos su pagrindiniu judėjimu pajėgos, taip pat perduotos įvairios krašto administravimo tarnybos.

LSSR vidaus reikalų ir valstybės saugumo ministrų 1947 m. vasario 4 d. įsakymu Nr. 0018/003 dalis MVD BB valdybos buvo perduota MGB žinion ir jos pagrindu buvo sudaryta LSSR MGB 2-N valdyba<sup>60</sup>, kuri egzistavo iki 1953 m. balandžio mėn., kai sujungus MVD ir MGB į vieną ministeriją, MVD, vietoje 2-N valdybos buvo sudaryta 4-oji valdyba<sup>61</sup>.

2-N valdybą sudarė trys skyriai, valdybos sekretoriatas, įskaitos ir informacijos, operatyvinės technikos poskyriai<sup>62</sup>. 1-asis skyrius sekė lietuvių nacionalinio pagrindžio vadovybę. Pavyzdžiui, valdybos viršininkas I. Počkajus, 1-ojo skyriaus viršininkas Odincovas ir 1-ojo skyriaus 1-ojo poskyrio viršininkas Malcevas vedė agentūrinę bylą<sup>63</sup> „Taim“, skirtą Lietuvos laisvės armijos (LLA) centro štabo vadovybei, Vakarų srities štabui buvo vedama agentūrinė byla „Top“, Šiaurės rytų srities štabui – „Nord-Ost“<sup>64</sup>. Kiekvienos partizanų apygardos vadovybei taip pat buvo vedamos atskiros agentūrinės bylos. 1-ojo skyriaus poskyriai sekė atskirų Lietuvos teritorijų partizanų junginių vadovybę: 1-asis – centrinę partizaninio sąjūdžio vadovybę, 3-iasis – Dzūkij-

jos ir Užnemunės partizanų apygardų vadovybę, 4-asis – Vakarų sričiai priklausiusių Kėstučio, Žemaičių, Prisikėlimo apygardų vadovybę, 5-asis – Šiaurės rytų sričiai priklausiusių Vytauto, Algimanto apygardų vadovybę, 6-asis – Centro ir Rytų sričiai priklausiusių Didžiosios Kovos, Vyčio ir Dariaus ir Girėno (ši apygarda, kurios centras buvo Biržų apskrityje, praktiškai neegzistavo) vadovybę<sup>65</sup>. 6-ajame poskyryje taip pat buvo sudaromos agentų kartotekos, apibendrinami kovos su nacionaliniu pagrindžiu rezultatai.

2-asis skyrius (viršininkas Sokolovas) vadovavo periferinių MGB organų kovos su partizaniniu pagrindžiu darbui, tiesiogiai dalyvavo operacijose prieš partizanus. 2-ojo skyriaus 1-asis poskyris vadovavo Vilniaus ir Kauno apskričių, Dzūkijos ir Užnemunės, 2-asis – Žemaitijos, 3-iasis – Šiaurės rytų Lietuvos, 4-asis – Vidurio ir Šiaurės Lietuvos periferiniams MGB skyriams<sup>66</sup>. 2-ojo skyriaus 5-asis poskyris vadovavo centrinės specialiosios grupės (SG) agentams smogikams.

3-iasis skyrius organizavo MGB centrinio aparato ir periferinių organų radijo ryšį, rengė vadinamąsias specialiąsias priemones (radijo žaidimus)<sup>67</sup>, o nuo 1949 m. šiam skyriui buvo pavesta vadovauti sribų būrių veiklai.

1947 m. sausio 21 d. įsakymu sribų būriai, buvę pavaldūs LSSR MVD, buvo perduoti MGB žinion, jiems vadovauti sudarytas specialus poskyris. Vietose sribų būriams vadovavo MGB apskričių skyrių viršininkai, valsčiuose – MGB valsčių poskyrių viršininkai. Tiesiogiai vadovauti sribų būriams į apskritis buvo nusiųsti MGB vyr. operatyviniai įgaliotiniai, kurie, 1948 m. sausio mėn. įsteigus sribų būrių štabus, tapo tų štabų viršininkais<sup>68</sup>.

Nuo 1946 m. pradžios karinėms operacijoms prieš partizanus vis dažniau naudotos specialios agentų smogikų grupės. Jos buvo organizuojamos iš besilegalizavusių, suimtų, perverbuotų partizanų. 1946 m. gegužės mėn. buvo suformuota centrinė agen-

tų smogikų grupė, vadovaujama A. Sokolovo, pavaldi LSSR MVD UBB. 1947 m. vasario mėn. ji tapo LSSR MGB 2-N valdybos padaliniu, jai vadovavo valdybos 2-ojo skyriaus 5-asis poskyris (viršininkas N. Sokolovas, nuo 1947 m. pabaigos – N. Čiurakovas), vėliau – 2-ojo skyriaus 3-iasis poskyris<sup>69</sup>.

SSRS vidaus reikalų ministro 1949 m. spalio 17 d. įsakymu milicija taip pat buvo perduota MGB žinion. Milicijos valdybas ir skyrius sudarė kriminalinės paieškos, kovos su socialistinio turto grobstymu, operatyvinis bei kontržvalgybos skyriai, mokslinis techninis poskyris ir kitos tarnybos, reglamentavusios visas sovietinio gyvenimo sritis. 1950 m. rugpjūčio mėn. MGB atiteko ir buvęs MVD Operatyvinės paieškos skyrius (*Otdel operativnogo rozyska, OOR*) bei operatyvinė paieškos užkarda (*operativno-rozysknaja zastava, ORZ*)<sup>70</sup>. Operatyvinės paieškos skyrius ieškojo pabėgusiųjų iš lagerių, Raudonosios armijos ir karo belaisvių stovyklų<sup>71</sup>. Taigi 1950 m. MGB buvo sutelkta visa totalitarinės valstybės teroro vykdomo jėga.

Tuo laikotarpiu veikęs 1-asis skyrius sekė Vakaruose dirbusias organizacijas: Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą (VLIK'ą), Lietuvių rezistencinę santarvę, Lietuvos diplomatų kolegiją, Lietuvos katalikų dvasininkiją Vakarų Vokietijoje ir Vatikane, Klaipėdos lietuvių organizaciją „Mažosios Lietuvos sąjunga“, veikusią Vokietijoje, anglų okupacinėje zonoje, Lietuvos liuteronų organizaciją Vakarų Vokietijoje, Klaipėdos vokiečių organizaciją Vakarų Vokietijoje „Memel Bund“, lietuvių organizacijas Švedijoje, JAV, Anglijoje<sup>72</sup>. MGB agentai sekė minėtų organizacijų narius, verbuodavo agentūriniam darbui, skleisdavo dezinformaciją apie organizacijų vadovybę ir narius. Nuo 1951 m. 1-ajame skyriuje pradėtos vesti atskirų emigracinių centrų agentūrinės bylos (pvz., VLIK'ui buvo užvesta agentūrinė byla „Džiazas“, katalikų dvasininkijai – agentūrinė byla „Kontaktas“ ir kt.)<sup>73</sup>.

2-ojo skyriaus (viršininkas Slobodskichas) funkcijos buvo siauriamos perduodant kitiems skyriams agentūrinį-operatyvinį darbą tarp jaunimo, inteligentų, dvasininkų, valstybinių nusikaltėlių paiešką. 2-ajame skyriuje buvo sukoncentruotas kontržvalgybinis darbas: anglų, amerikiečių, vokiečių ir kitų Vakarų šalių žvalgybos tarnybų agentų, Vokietijos kontržvalgybos agentų, lietuvių, lenkų, baltųjų emigrantų pagrindinių organizacijų ir jų narių, sionistinių organizacijų narių nustatymas, vokiečių baudėjų, tėvynės išdavikų, teroristų paieška<sup>74</sup>. Skyrius sekė repatriantus, asmenis, susirašinėjančius su užsieniečiais ar turinčius giminaičių užsienyje, taip pat asmenis, apsilankiusius Maskvoje esančiose Vakarų valstybių ambasadose, ir pan. 2-asis ir 1-asis skyriai gan glaudžiai bendradarbiavo rengiant agentūrą, skirtą išvesti į užsienį, renkant duomenis apie lietuvių emigrantus, nustatant lietuvių pagrindinių organizacijų ryšius su Vakarų valstybėmis.

LSSR MGB vadovaujant D. Jefimovui (jis 1945 m. rugpjūčio mėn. buvo paskirtas LSSR valstybės saugumo liaudies komisaru ir LSSR saugumo organams vadovavo iki 1949 m. vasario 25 d.)<sup>75</sup>) dvasininkai buvo dar smarkiau persekiojami, su jais dažniau buvo fiziškai susidorojama. Iki 1946 m. gruodžio mėn. tuo užsiėmė MGB 2-ojo skyriaus 2-asis poskyris, o 1946 m. gruodžio mėn. buvo įkurtas atskiras LSSR MGB O skyrius (viršininkas Borovkovas), kuris užsiėmė visų Lietuvos religinių bendruomenių sekimu. O skyrių sudarė du poskyriai: 1-asis sekė katalikų, 2-asis – kitų bendruomenių dvasininkus. Šis skyrius buvo panaikintas 1950 m. sausio mėn. perdavus jo funkcijas LSSR MGB 5-ajam skyriui<sup>76</sup>.

1950 m. sausio mėn. įsteigtam 7-ajam skyriui buvo perduotos 5-ojo skyriaus agentūrinio sekimo ir nustatymo, kratų ir areštų funkcijos. Šiame skyriuje buvo sekretoriatas ir keturi poskyriai: 1-asis ir 2-asis – agentūrinio nustatymo, 3-iasis – operatyvinio sekimo ir 4-asis – areštų ir kratų<sup>77</sup>.

1946 m. lapkričio mėn. sąjunginei valstybinių nusikaltėlių paieškai vykdyti įsteigtas LSSR MGB 4-asis skyrius. Valstybinių nusikaltėlių kategorijai buvo priskiriami šie asmenys: a) užsienio valstybių žvalgybos tarnybų agentai ir bendradarbiai; b) užsienio šalių kontržvalgybos tarnybų agentai ir bendradarbiai; c) tautinio pagrindžio ir partizanų būrių nariai; d) tuomet vadintieji „tėvynės išdavikais“ asmenys, kolaboravę su vokiečių okupacine valdžia, emigracinių organizacijų nariai; e) iš įkalinimo bei tremties vietų pabėgę asmenys; f) Raudonosios armijos dezertyrai; g) asmenys, besislapstantys nuo saugumo organų. Nuo 1948 m. daugiausia dėmesio skirta anglų ir amerikiečių žvalgybos agentų paieškai. Sąjunginę paiešką skelbdavo SSRS MGB Vyriausioji kontržvalgybos „Smerš“ valdyba (ji nuo 1946 m. gegužės 5 d. buvo perorganizuota į SSRS MGB vyriausiąją 3-iąją valdybą<sup>78</sup>), SSRS MGB 2-oji valdyba, SSRS MVD 1-asis specialusis skyrius. Sąjunginės paieškos sąrašus sudarinėjo SSRS MGB 4-oji valdyba. LSSR MGB 4-asis skyrius sudarinėjo ir siuntė į MGB apskričių skyrius vietinės paieškos sąrašus. Nustačius ieškomo asmens buvimo vietą ar jį suėmus, paieška būdavo nutraukiama. 1953 m. balandžio mėn. „valstybinių nusikaltėlių“ paieška buvo perduota LSSR MVD (vėliau – KGB) 4-ajai valdybai.

1946 m. gruodžio mėn. buvusio NKGB 6-ojo poskyrio (vyriausybės ir partijos vadovybės apsauga) funkcijos perduotos naujam LSSR MGB Apsaugos skyriui, o 6-ajam poskyriui perduotas 5-ojo skyriaus dirbtas šifravimo ir dešifravimo darbas. 1950 m. rugsėjo mėn. 6-ojo poskyrio funkcijos buvo perduotos įsteigtam MGB S poskyriui<sup>79</sup>.

A, B ir V skyrių funkcijos nesikeitė. Prie V skyriaus (tarptautinės ir vietinės korespondencijos tikrinimas ir cenzūra) iki 1949 m. vasario mėn. buvo įsteigta 10 korespondencijos perliustravimo punktų (*perliustracija korespondencii, PK*) Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Šilutėje, Tauragėje, Marijampolėje, Alytu-

je, Zarasuose. Šiame skyriuje taip pat buvo vedamos asmenų, susirašinėjančių su užsieniečiais, stebėjimo bylos, sudaryta nuolat susirašinėjančių su užsieniečiais žmonių kartoteka<sup>80</sup>.

D poskyris (viršininkas J. Obukauskas) įkurtas 1949 m. spalio mėn., jis perėmė dalį B skyriaus funkcijų. D poskyryje buvo atliekama grafinė dokumentų ekspertizė, tekstų atkūrimas dokumentuose, pirminė cheminė daiktinių įrodymų analizė, popieriaus ekspertizė, daktiloskopinė ekspertizė, asmenų atpažinimas iš fotonuotraukų. Šiame poskyryje buvo klastojami operatyviniam darbui reikalingi dokumentai<sup>81</sup>. 1953 m. balandžio mėn. D poskyrio funkcijos perduotos LSSR MVD 3-iajam specialiajam skyriui.

MGB Tardymo dalies darbuotojai peržiūrėdavo apskričių skyrių vestas bylas ir jų pateiktas kaltinamąsias išvadas (jas Tardymo dalies 3-iojo skyriaus tardytojai savo nuožiūra galėjo pakeisti) ir siūsdavo SSRS Ypatingajam pasitarimui prie SSRS MGB ministro (*Osoboje soveščanije, OSO*), kur būdavo paskelbiamas galutinis nuosprendis<sup>82</sup>.

1946 m. gruodžio mėn. organizuoto LSSR MGB Kalėjimų poskyrio (1947 m. spalio–1950 m. birželio mėn. viršininkas S. Zinovjevas) žinioje buvo MGB vidaus kalėjimai prie MGB miestų bei apskričių skyrių būstinių. 1949 m. MGB Kalėjimų poskyriui priklausė 22 vidaus kalėjimai<sup>83</sup>.

MGB nuolat plėtėsi. Nuo 1945 m. rugpjūčio 1 d. iki 1949 m. gegužės 1 d. darbuotojų padaugėjo nuo 1402 (numatyta 1770 etatų) iki 3257 (numatyti 3892 etatai). 1949 m. spalio mėn. MGB perdavus iš MVD miliciją ir dalį MVD padalinių darbuotojų, MGB darbuotojų padaugėjo 6082 (numatyta 6656), iš jų milicijos darbuotojų – 5573 (numatyta 6073), kitų MVD padalinių (1-ojo specialiojo, Kadro, Ypatingosios inspekcijos, Kontržvalgybos skyrių, Šifravimo poskyrio, Finansų, Valsčių skyrių viršininkų ir kt.) – 583 (numatyta 509)<sup>84</sup>. 1950 m. pradžioje LSSR MGB iš viso buvo 9339 (numatyta 10547) darbuotojų. Nuo 1945 m. MGB darbuotojų padaugėjo apytikriai 6,5 karto.

## SRIČIŲ LAIKOTARPIS (1950–1953)

1950 m. vasarą buvo pakeistas Lietuvos administracinis teritorinis padalijimas: panaikintos apskritys ir valsčiai, vietoj jų įkurti rajonai. Įsteigtos 4 sritys: Vilniaus, Kauno, Klaipėdos bei Šiaulių ir 87 kaimiškieji rajonai. Vilniaus sričiai priklausė 24, Kauno – 23, Klaipėdos – 16 ir Šiaulių – 24 rajonai. Lietuvos teritorija padalyta į sritis buvo iki 1953 m. gegužės 28 d.

Pasikeitus administraciniam Lietuvos teritorijos padalijimui buvo pakeista ir MVD bei MGB struktūra. Be centrinių aparatų, buvo įsteigtos MVD ir MGB sričių valdybos – UMVD (*Upravlenije ministerstva vnutrennich del*) ir UMGB (*Upravlenije ministerstva gosudarstvennojo bezopasnosti*), o rajonuose – MVD ir MGB rajonų skyriai.

Sričių MGB valdybas sudarė:

vadovybė, sekretoriatas, kadru poskyris, 2-N skyrius (kova su „banditizmu“),

2-asis skyrius (kontržvalgyba),

4-asis poskyris („valstybinių nusikaltėlių“ paieška),

5-asis skyrius („ideologinė“ kontržvalgyba),

7-asis skyrius (agentūrinis nustatymas, išorinis stebėjimas, kratos, areštai),

tardymo skyrius,

A skyrius (įskaitos ir archyvo),

B poskyris (operatyvinė pasiklausymo bei radijo technika),

V poskyris (korespondencijos tikrinimas),

vyriausybinių ryšių VČ poskyris,

administracinis ūkio skyrius,

finansų poskyris,

srities vidaus kalėjimas<sup>85</sup>.

Iš šios MGB sričių valdybų struktūros nesunku nustatyti, kokios buvo svarbiausios valstybės saugumo organų veiklos kryptys: pirmiausia – kova su partizaniniu pogrindžiu, žmonių, susijusių su juo, sekimas, taip pat dvasininkijos, jaunimo, inteligentijos persekiojimas ir represijos siekiant užgniaužti aktyvųjį pasipriešinimą sovietiniam stalininiam režimui.

1952 m. balandžio mėn. MGB aparate buvo 4002 etatai, užimti – 3764, iš jų centri-

niame aparate – 935 (užimta 888), Vilniaus MGB valdyboje – 717 (677), Kauno – 880 (842), Klaipėdos – 646 (596), Šiaulių – 824 (761)<sup>86</sup>. 1953 m. gegužės mėn. duomenimis, iš LSSR MGB centrinio aparato skyrių darbuotojų „vietinių kadru“ buvo: 1-ajame – 40 proc., 2-ajame – 20 proc., 5-ajame – 21,5 proc., Tardymo dalyje – 30 proc., B skyriuje – 55 proc., Kadru skyriuje – 14 proc., 2-N valdyboje – 28,4 proc., o S poskyryje, Finansų skyriuje, vyriausybinių ryšių VČ skyriuje, vidaus kalėjime „vietinių kadru“ visai nebuvo<sup>87</sup>. Šie skaičiai akivaizdžiai rodo, kad Sovietų Sąjungos vadovybė kraštui vadovauti stengėsi sutelkti kuo daugiau „patikimų“, patyrusių darbuotojų, kuriuos į Lietuvą siuntė iš visos Sovietų Sąjungos.

Lietuvoje veikusiam MVD Pataisos darbų lagerių skyriui (*Otdel ispravitel'no trudo-vych lagerej, OITL*) priklausė Vilniaus lagerio poskyris Nr. 1, kuriam buvo pavaldūs Rusų lagerio punktas Nr. 1 bei moterų lageris Nr. 2, Pravieniškių ir Šilutės lageriai (pastarajam priklausė Rusnės lagerio punktas Nr. 5), Klaipėdos pataisos darbų kolonija Nr. 4, Akmenės ITL Nr. 9, Vilniaus persiuntimo kalėjimas, Veliuonos vaikų auklėjamoji darbo kolonija, Vilniaus, Kauno, Panevėžio vaikų priėmimo ir skirstymo punktai ir 14 tarp-rajoninių pataisos darbų kolonijų<sup>88</sup>.

1953 m. balandžio mėn. sujungus MVD ir MGB į vieną ministeriją – MVD, buvo sujungtos ir MVD bei MGB sričių valdybos ir rajonų skyriai. Tačiau tai buvo labiau formalus sujungimas, nes skyriai dirbo kaip ir anksčiau. 1953 m. gegužės 28 d. įsakymu panaikinus sritis, panaikintos ir LSSR MVD sričių valdybos, jų vestos bylos perduotos LSSR MVD centriniams, rajonų ir pradėtų steigti miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Šiaulių, Panevėžio) skyriams.

## LIETUVOS SSR MVD 1953–1954 m.

Nuo 1953 m. pavasario iki 1954 m. pavasario Sovietų Sąjungoje vyko kova dėl valdžios, keitėsi sovietinio totalitarinio režimo politika. Mirus J. Stalinui, jau tą pačią die-

na, 1953 m. kovo 3-iają, įvyko SSKP CK plenumo, SSRS Ministrų Tarybos ir SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo posėdis, kuriame buvo nutarta sujungti MVD ir MGB į vieną ministeriją – vidaus reikalų. Tame pačiame posėdyje buvo priimtas nutarimas paskirti L. Beriją SSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoju ir SSRS vidaus reikalų ministru. Įstatymas dėl šių pakeitimų priimtas 1953 m. kovo 15 d.<sup>89</sup> Taip L. Berija siekė savo rankose sutelkti kuo daugiau valdžios, tačiau jau tų pačių metų birželio mėn. jis buvo suimtas, o gruodžio mėn. – sušaudytas.

Nutarimas apie Lietuvos SSR MVD ir MGB sujungimą priimtas 1953 m. kovo pabaigoje, o balandžio mėn. buvęs LSSR vidaus reikalų ministras J. Bartašiūnas ir buvęs LSSR valstybės saugumo ministras P. Kondakovas pasirašė priėmimo-perdavimo aktą, kuriuo naujam LSSR vidaus reikalų ministrui P. Kondakovui buvo perduotas LSSR MVD aparatas<sup>90</sup>.

Sujungus abi ministerijas, dalis buvusių MGB ir MVD skyrių liko, kiti buvo sujungti arba jų vietoje įsteigti nauji, tačiau veiklos kryptys ar atskirų padalinių funkcijos iš esmės nesikeitė. 2-N valdyba buvo performuota į 4-ąją, kuriai atiteko ne tik kovos su

Lietuvos nepriklausomybės šalininkais funkcijos, bet ir darbas pagal „slaptą politinę“ liniją: buvusių politinių bei visuomeninių partijų ir organizacijų narių nustatymas, agentūrinis-operatyvinis darbas tarp jaunimo, inteligentų ir dvasininkų, „valstybinių nusikaltėlių“ paieška, tardymo darbas. Pasiskeitė 5-ojo skyriaus funkcijos – nuo 1953 m. balandžio mėn. jis rūpinosi saugumo užtikrinimu žemės ūkyje ir pramonės įmonėse. LSSR MGB 1-ajam skyriui buvo perduotas kontržvalgybinis darbas, o 2-ajam – žvalgyba. Archyvų A skyrius sujungtas su MVD 1-uoju specialiuoju skyriumi, MGB 6-asis poskyris ir MVD 2-asis specialusis poskyris sujungti ir sudarė 8-ąjį skyrių (šifravimo ir dešifravimo darbas), B skyriaus funkcijos atiteko 2-ajam specialiajam skyriui, V skyriaus – 6-ajam specialiajam skyriui, D poskyrio – 3-ajam specialiajam skyriui, apsaugos skyriaus – 9-ajam skyriui, vyriausybinių ryšių – S skyriui, MGB vidaus kalėjimai perduoti MVD Kalėjimų skyriaus žinion.

Tokia struktūra gyvavo iki 1954 m. balandžio 1 d., kai buvo įsteigtas Valstybės saugumo komitetas (KGB) ir prasidėjo naujas SSRS politikos etapas – vadinamasis chruščiovinio atšilimo laikotarpis.

#### Nuorodos

<sup>1</sup> Kratkij spravočnik po strukture central'nogo aparata NKVD–NKGB–MVD–MGB–KGB SSSR (ijul' 1934–aprel' 1960 g.g.) (toliau – Kratkij spravočnik [...]), mašinraštis, iš asmeninio A. Anušausko archyvo.

<sup>2</sup> A. Bubnys, „Buvęs Lietuvos SSR KGB archyvas: dokumentų sudėtis, kiekis ir tvarkymas“, *Lietuvos archyvai*, Vilnius, 1997, Nr. 8, p.7–15.

<sup>3</sup> Kratkij spravočnik [...].

<sup>4</sup> 1941 m. spalio 3 d. SSRS NKVD žvalgybinėms-diversinėms grupėms, veikusioms vokiečių okupuotoje teritorijoje, vadovauti buvo sudarytas 2-asis skyrius, kuris 1942 m. sausio 18 d. perorganizuotas į 4-ąją valdybą.

<sup>5</sup> Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 3, b. 529, l. 37.

<sup>6</sup> Ibid., l. 17.

<sup>7</sup> Ibid., b. 200, l. 149–151.

<sup>8</sup> Ibid., b. 529, l. 18.

<sup>9</sup> Byla formuliaras – operatyvinės įskaitos byla, vesta kiekvienam antisovietine veikla įtariamam asmeniui.

<sup>10</sup> LYA, f. K-1, ap. 3, b.200, l. 149–151.

<sup>11</sup> A.Guzevičiaus 1942 m. birželio 28 d. raportas SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui Merkulovui, *ibid.*, b. 529, l. 133.

<sup>12</sup> Lietuvos sektoriaus prie SSRS NKVD 2-ojo skyriaus darbo planas, *ibid.*, l. 37.

<sup>13</sup> Nutarimas dėl Lietuvos, Latvijos ir Estijos operatyvinių-čekistinių grupių įsteigimo, *ibid.*, b. 200, l. 143–146.

<sup>14</sup> Ibid., l. 145–146.

<sup>15</sup> Ibid., l. 142–143.

<sup>16</sup> Ibid., l. 151.

<sup>17</sup> A. Guzevičiaus tarnybinė kortelė, LYA, Buvusių LSSR KGB darbuotojų tarnybinių kortelių kartoteka.

<sup>18</sup> Operatyvinių grupių sudėtis ir veikimo rajonai, *ibid.*, f. K-1, ap. 3, b. 537, l. 29.

<sup>19</sup> LSSR NKGB operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus viršininko Syrycho 1944 m. birželio 7 d. raportas, *ibid.*, l. 31.

<sup>20</sup> Žvalgybinės-diversinės grupės „Šarūnas“ rezidento užduotis, *ibid.*, b. 544, l. 19–20.

<sup>21</sup> LSSR NKGB operatyvinės grupės 4-ojo skyriaus viršininko Syrycho 1944 m. birželio 20 d. raportas LSSR NKGB operatyvinės grupės viršininko pavadootojui Rudakovui, *ibid.*, b. 536, l. 13–14.

<sup>22</sup> 1941 m. spalio mėn. vietoje buvusio SSRS NKVD Milicijos valdybos Kovos su banditizmu skyriaus buvo įsteigtas SSRS NKVD Kovos su banditizmu skyrius, 1944 m. gruodžio mėn. perorganizuotas į Vyriausiąją valdybą, žr.: *Kratkij spravočnik [...]*, s. 19.

<sup>23</sup> A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 268.

<sup>24</sup> LYA, f. K-1, ap. 10, b. 41, l. 30.

<sup>25</sup> *Ibid.*, ap. 3, b. 685, l. 16, 20.

<sup>26</sup> LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūno raštas LSSR NKVD apskričių skyrių viršininkams, *ibid.*, b. 672, l. 199.

<sup>27</sup> Pažyma apie OBB sudėtį ir jo žinioje esantį materialinį turtą, *ibid.*, b. 685, l. 50.

<sup>28</sup> Išrašas iš SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavadootojo 1943 m. gruodžio 16 d. direktyvos Nr. 1612, *ibid.*, l. 24.

<sup>29</sup> *Ibid.*, b. 671, l. 30.

<sup>30</sup> *Ibid.*, b. 672, l. 199.

<sup>31</sup> SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos pranešimas SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavadootojui Kruglovui, *ibid.*, l. 111.

<sup>32</sup> KGB prie LSSR MT 4-osios valdybos viršininko J. Obukauskos 1955 m. sausio 4 d. pranešimas, *ibid.*, b. 442, l. 206.

<sup>33</sup> *Kratkij spravočnik [...]*, s. 174.

<sup>34</sup> Pranešimas apie Lietuvos SSR vietinės priešlėktuvinės apsaugos organų darbą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 685, l. 102–107.

<sup>35</sup> LSSR NKVD Kalėjimų skyriaus agentūrinio operatyvinio darbo ataskaita, *ibid.*, b. 679, l. 95–97.

<sup>36</sup> LSSR NKVD Pataisos darbų kolonijų skyriaus darbo ataskaita, *ibid.*, l. 38–40.

<sup>37</sup> Ataskaita apie Lietuvoje dislokuotas karo belaisvių stovyklas, *ibid.*, l. 14–15.

<sup>38</sup> Ataskaita apie LSSR NKVD Beglobių vaikų skyrių ir jo darbą, *ibid.*, l. 40–41.

<sup>39</sup> LSSR NKVD archyvų organų darbo ataskaita, *ibid.*, l. 107–109.

<sup>40</sup> 1949 m. vasario 21 d. pažyma apie LSSR MGB Valstybinių ryšių skyriaus darbą, *ibid.*, ap. 10, b. 83, l. 53.

<sup>41</sup> LSSR NKVD darbo 1944 m. rugpjūčio 1–1945 m. sausio 1 d. ataskaita, *ibid.*, l. 116–117.

<sup>42</sup> LSSR KGB 1-ojo skyriaus istorija, *ibid.*, ap. 49, b. l. 4.

<sup>43</sup> SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavadootojo Kobulovo 1945 m. birželio 16 d. pranešimas, *ibid.*, ap. 3, b. 556, l. 29.

<sup>44</sup> LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro pavadootojo Veselovo 1945 m. gegužės 17 d. pranešimas Nr. 3/27, *ibid.*, ap. 3, b. 204, l. 131; ap. 49, b. 846, l. 21.

<sup>45</sup> *Ibid.*, ap. 3, b. 571, l. 15–16; ap. 10, b. 9, l. 12; ap. 17, b. 7, l. 29; ap. 10, b. 22, l. 127–128; ap. 3, b. 552, l. 110–146.

<sup>46</sup> Pažyma apie LSSR NKGB 2-ojo skyriaus tardymo darbą, *ibid.*, ap. 10, b. 22, l. 185.

<sup>47</sup> LSSR NKGB 5-ojo skyriaus 1945 m. darbo ataskaita, *ibid.*, l. 42–64.

<sup>48</sup> M. Vorobjovo tarnybinė kortelė, LYA, Buvusių LSSR KGB darbuotojų tarnybinių kortelių kartoteka.

<sup>49</sup> LSSR NKGB operatyvinio skyriaus 1945 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 22, l. 32–45.

<sup>50</sup> Pažyma apie LSSR NKGB A skyriaus darbą, *ibid.*, ap. 6, b. 519, l. 271.

<sup>51</sup> SSRS NKVD–NKGB įgaliotinio Lietuvoje I. Tkačenkos 1945 m. rugpjūčio 6 d. pranešimas Nr. 1/671, *ibid.*, l. 221–222.

<sup>52</sup> Rašto palyginamojo nustatymo instrukcija, *ibid.*, ap. 3, b. 204, l. 112.

<sup>53</sup> Pažyma apie LSSR NKGB V skyriaus darbą, *ibid.*, ap. 10, b. 146, l. 34.

<sup>54</sup> NKGB LSSR V skyriaus darbo ataskaita, *ibid.*, b. 22, l. 103–111.

<sup>55</sup> SSRS NKGB Lietuvos vandens baseino skyriaus spec. pranešimas SSRS NKGB 3-iosios valdybos 2-ajam skyriui, *ibid.*, ap. 31, b. 2, l. 1–4.

<sup>56</sup> SSRS MGB Lietuvos baseino apsaugos skyriaus ataskaitinis pranešimas SSRS MGB Vyriausiajai transporto apsaugos valdybai, *ibid.*, b. 21, l. 96.

<sup>57</sup> V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 38.

<sup>58</sup> LSSR NKGB perdavimo-priėmimo aktas, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 35, l. 58–60.

<sup>59</sup> *Kratkij spravočnik [...]*, s. 22.

<sup>60</sup> LYA, f. K-1, ap. 10, b. 41, l. 3.

<sup>61</sup> 1953 m. balandžio 22 d. bylų priėmimo-perdavimo aktas, *ibid.*, ap. 3, b. 448, l. 273.

<sup>62</sup> Lietuvos ypatingojo archyvo fondo Nr. K-1 apyrašo Nr. 3 pratarmė, parengė G. Gečiauskas.

<sup>63</sup> *Agentūrinė byla* – operatyvinės įskaitos forma. Agentūrinės bylos buvo vedamos antisovietinėms grupėms arba organizacijoms, taip pat atskiriems asmenims, vadovavusiems antisovietinėms grupėms. 1959 m. šias bylas imta vadinti agentūrinio ištyrimo bylomis, žr.: *Kontrrazvedyvatel'nyj slovar'*, Moskva, 1972, s. 14.

<sup>64</sup> Nacionalistinio pagrindžio ir jo būrių vadovaujančioms grandims vedamų agentūrinių bylų sąrašas, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 84, l. 9–11.

<sup>65</sup> Ibid.

<sup>66</sup> Pažyma apie LSSR MGB 2-N valdybos agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, b. 84, l. 10.

<sup>67</sup> Ibid., l. 9.

<sup>68</sup> LSSR valstybės saugumo ministro Kapralovo 1948 m. sausio 15 d. pranešimas MGB apskričių skyrių viršininkams, *ibid.*, ap. 3, b. 283, l. 10–15.

<sup>69</sup> M. Pocius, „MVD–MGB specialiosios grupės Lietuvoje 1945–1959 m.“, *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 54–55.

<sup>70</sup> OOR ir ORZ 1950 m. rugpjūčio 18 d. perdavimo aktas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 283, l. 17–18.

<sup>71</sup> Ibid., l. 25.

<sup>72</sup> Pažyma apie LSSR MGB 1-ojo skyriaus agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, l. 11–12.

<sup>73</sup> Ibid., l. 12.

<sup>74</sup> Pažyma apie LSSR MGB 2-ojo skyriaus agentūrinį-operatyvinį darbą, *ibid.*, l. 23.

<sup>75</sup> D. Jefimovo tarnybinė kortelė, LYA, Buvusių KGB LSSR darbuotojų tarnybinių kortelių kartoteka.

<sup>76</sup> Statistinės žinios apie LSSR MGB O skyriaus agentūrinį-operatyvinį tinklą ir operatyvinę įskaitą, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 83, l. 23.

<sup>77</sup> Pažyma apie LSSR MGB 7-ojo skyriaus darbą, *ibid.*, b. 146, l. 123–132.

<sup>78</sup> *Kratkij spravočnik [...]*, s. 249.

<sup>79</sup> Pažyma apie LSSR MGB 6-ojo poskyrio darbą, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 83, l. 46.

<sup>80</sup> Pažyma apie LSSR MGB V skyriaus PK punktų skaičių, *ibid.*, l. 38.

<sup>81</sup> Pažyma apie LSSR MGB D poskyrio darbą, *ibid.*, b. 146, l. 163.

<sup>82</sup> Pažyma apie LSSR MGB Tardymo dalies darbą, *ibid.*, b. 146, l. 135–142.

<sup>83</sup> Pažyma apie LSSR MGB vidaus kalėjimų skaičių, *ibid.*, b. 83, l. 49.

<sup>84</sup> Milicijos organų perdavimo iš MVD MGB aktas, *ibid.*, b. 115, l. 3–4.

<sup>85</sup> Pažyma apie Vilniaus srities UMGB etatų sudėtį, *ibid.*, b. 138, l. 77–80.

<sup>86</sup> Pažyma apie LSSR MGB kadrus, *ibid.*, b. 147, l. 6.

<sup>87</sup> *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 254.

<sup>88</sup> Ibid., l. 104–108; A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, p. 338.

<sup>89</sup> *Kratkij spravočnik [...]*, s. 47.

<sup>90</sup> LSSR MVD 1953 m. balandžio 8 d. priėmimo-perdavimo aktas, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 159, l. 1.

Inga PETRAVIČIŪTĖ

## THE STRUCTURE AND FUNCTIONS OF SOVIET SECURITY IN LITHUANIA (1941–1954)

### Summary

History of the activities of state secret office and development of structures is one of the most interesting and meaningful research field in the sphere of history of the state policy. Research of the state secret police activities discloses aspects of internal and foreign policy of the state, makes the possibility to lighten the directions of state policy. Great importance was attached to secret police in Soviet Union. The secret police was the main tool realizing the repressive policy of the totalitarian state. Soviet repressive bodies were founded in Lithuania from the very first days of 1940. During the war the repressive body was evacuated to the depth of the Soviet Union and there continued its work and was preparing for the new occupation. After

the War (in the summer of 1944) agency of NKVD (MVD) and NKGB (MGB) of Soviet Lithuania directly took part in the extermination of people in the country, restrained the resistance against the invaders, took repressive action against the progressive part of the society. In 1953 the active resistance of Lithuanians against the Soviet system was broken down, physically and spiritually were exterminated thousands of peaceful Lithuanians. The greatest part responsibility should be given to the Soviet State secret agency that had been working in Lithuania. Research of the development of those structures and their separate subdivisions discloses directions of the activities, methodics, meaning of the country life.